

SURXON VOHASIDA SOVET TA'LIM TIZIMINING ILDIZ OTISHI VA MAKTAB QURILISHI

Umarov Jamshid Saidmuratovich

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrasi tadqiqotchisi,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

e-mail: Umarovjamshid510@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-2134-0503>

UDK 94 (575.1)

Annotatsiya: Ushbu maqola 1920-1930-yillarda Surxon vohasida sovet hokimiyatining ta'lim sohasidagi siyosatini va uning natijalarini tahlil qiladi. Bolshheviklarning aholi savodxonligini oshirish, kommunistik mafkurani targ'ib qilish, milliy ozchiliklar e'tiborini qozonish kabi maqsadlari ta'lim tizimida amalga oshirilgan islohotlarning asosiy yo'nalishlari ko'rsatib berilgan. Og'ir sharoitlarda yangi maktablarning tashkil etilishi, ko'chib kelgan aholi bolalarining ta'lim bilan qamrab olinishi, moddiy-texnik bazaning rivojlantirilishi va o'qituvchi kadrlarining tayyorlanishi kabi jarayonlar o'rganilgan. Shuningdek, majburiy yetti yillik ta'limning joriy etilishi va maktab qurilishining jadallashuvi kabi muhim bosqichlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sovet davri, Surxon vohasi, ta'lim siyosati, savodxonlik, maktab qurilishi, majburiy ta'lim, milliy maktablar, ko'chirish siyosati, pedagog kadrlar.

Аннотация: В статье анализируется образовательная политика советской власти в Сурханском оазисе в 1920-1930-е годы и ее результаты. Указаны основные направления реформ, проведенных в системе образования, которые были направлены на повышение грамотности населения, пропаганду коммунистической идеологии, привлечение внимания национальных меньшинств. Изучались процессы создания новых школ в сложных условиях, в том числе обучения детей переселенцев, развития материально-технической базы и подготовки педагогических кадров. Также были проанализированы такие важные вехи, как введение обязательного семилетнего

образования и ускорение строительства школ.

Ключевые слова: советское время, Сурханский оазис, образовательная политика, грамотность, строительство школ, обязательное образование, национальные школы, переселенческая политика, педагогические кадры.

Abstract: This article analyzes the educational policy of the Soviet authorities in the Surkhan oasis in the 1920s and 1930s and its results. The main directions of the reforms implemented in the education system, which were aimed at increasing the literacy of the population, promoting communist ideology, and attracting the attention of national minorities, are indicated. The processes of establishing new schools in difficult conditions, including the education of children of the immigrant population, the development of the material and technical base, and the training of teaching staff are studied. Important stages such as the introduction of compulsory seven-year education and the acceleration of school construction are also analyzed.

Keywords: Soviet era, Surkhan oasis, educational policy, literacy, school construction, compulsory education, national schools, resettlement policy, pedagogical staff.

KIRISH (VVEDEDENIE / INTRODUCTION). Bolshheviklarning ta'lim sohasiga bu qadar katta e'tibor qaratishlari bejiz emasdi. Ular savodsizlikni bartaraf etish orqali nafaqat yangi ijtimoiy tuzumning progressivligini namoyish etishni, balki sanoatlashtirish va modernizatsiya jarayonlari uchun malakali ishchi kuchini tayyorlashni

ham maqsad qilgan edilar. Kommunistik mafkurani xalq ongiga singdirish, targ'ibot va tashviqotni samarali olib borish, shuningdek, milliy ozchiliklarning madaniy rivojlanishiga ko'maklashish orqali ular o'z siyosiy tayanchini mustahkamlashga intildilar. Shubhasiz, bu kabi tadbirlar sovetlarning xalq o'rtasidagi obro'yini ko'tarib, ularning hokimiyatini mustahkamlar, kommunistik aqidalarning kuchayishiga xizmat qilar edi. Natijada, chorizm davrida Turkistonning tub aholisi o'rtasida o'qish-yozishni bilmaydiganlar soni o'rtacha 80% ni tashkil qilgan bo'lsa, 1930 yillarning boshlariga kelib savodli bo'lganlar soni 80% ga yaqinlashdi[1].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Surxon vohasida yangi tipdagi sovet maktablarining joriy etilishi o'ziga xos qiyinchiliklar bilan kechdi. Mintaqada 1924-1930 yillar mobaynida rasmiy yozishmalar ikki tilda olib borilishi bu davrning o'ziga xos xususiyati edi. Chunki, mahalliy aholining aksariyati sovet ta'lim tizimi paydo bo'lishidan oldin diniy maktablarda yoki xususiy muallimlardan saboq olgan bo'lib, rus tilini o'rganishga ko'p vaqt talab etilardi. Bu holat, ayniqsa, o'qituvchi kadrlarining yetishmasligi bilan birga kelib, ta'lim jarayonini sekinlashtirardi. Biroq, hukumatning sa'y-harakatlari natijasida 1928-yilga kelib O'zbekiston SSRda 1824 ta sovet maktabi o'z faoliyatini olib borayotgan edi va bu maktablarda 123 ming 700 nafar o'quvchi bilim olayotgan edi. Taqqoslash uchun aytish mumkinki, 1924-yilda bu ko'rsatkich uch barobar kam bo'lgan, bu esa sovet hokimiyatining ta'lim sohasidagi sezilarli o'sishga erishganini ko'rsatadi.

1929-1933-yillarda Sovet Ittifoqida amalga oshirilgan majburiy kollektivlashtirish siyosati nafaqat iqtisodiy, balki demografik o'zgarishlarga ham olib keldi. Bu davrda "quloq" deb topilgan ko'plab oilalar o'z yurtlaridan Surxondaryo okrugining chekka hududlaridagi, xususan, Hazorbog', Qumqo'rg'on, Surxon va Sho'rchi kabi joylardagi yangi tashkil etilgan sovxozlarga zo'ravonlik bilan ko'chirildi. Bundan tashqari, respublika rahbariyati paxtachilikni

jadallashtirish maqsadida 1930-1932-yillarda Farg'ona vodiysi va Sherobodning tog'li rayonlaridan minglab dehqon oilalarini Termiz va Denov tumanlariga ko'chirdi. Bunday keskin demografik o'zgarishlar mahalliy hokimiyat organlari zimmasiga yangi vazifalarni yukladi, xususan, ko'chib kelgan aholining farzandlari uchun ta'lim olish imkoniyatini yaratish dolzarb masalaga aylandi. Ushbu muammoni tezkor hal etish maqsadida Hazorbog', Sho'rchi, Qumqo'rg'on, Surxon tumanlarida va Termiz tumanidagi Namuna kolxosi kabi joylarda yangi boshlang'ich va o'rta maktablar tashkil etildi. E'tiborli jihati shundaki, surgun qilinganlar orasida pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar mavjud bo'lganida, ularning bilim va tajribasidan foydalanish maqsadida ularni darhol o'qituvchilik lavozimlariga tayinlash holatlari ham ko'p kuzatildi. Bu, bir tomondan, maktablardagi o'qituvchi kadrlarining yetishmasligi muammosini qisman hal qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, surgun qilingan ziyolilarning jamiyatga integratsiyalashuviga ham yordam berdi.

1929-yilda Denov tumanidagi Hazorbog' qishlog'ida tashkil etilgan yangi turdagi maktab mintaqada ta'lim sohasidagi muhim o'zgarishlardan biri bo'ldi. Ushbu maktabning ochilishi nafaqat mahalliy aholining bilim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan edi, balki o'sha davrda keng ko'lamlı agrar islohotlar munosabati bilan boshqa hududlardan ko'chirib keltirilgan oilalarning bolalarini ham qamrab olishni maqsad qilgan edi. Hazorbog' qishlog'ining keng va unumdor yerlari paxtachilikni rivojlantirish uchun qulay bo'lganligi sababli, bu yerda paxta dalalarini kengaytirish ishlari intensiv ravishda olib borilardi. 1930-yilda qishloqning sovxozga aylantirilishi bu jarayonning bir qismi bo'ldi va bu yerga respublikaning boshqa joylaridan "quloq" sifatida surgun qilingan dehqon xo'jaliklari ham olib kelib joylashtirildi. Yangi kelgan aholining ijtimoiy-maishiy sharoitlarini yaxshilash maqsadida ularning bolalari uchun maktablar bilan bir qatorda, kichik yoshdagi bolalar uchun bolalar bog'chalari ham tashkil

etildi, bu esa ayollarning ishlab chiqarishga qaytishiga imkon yaratdi.

Surxon vohasidagi ilk sovet maktablarida ta'lim olishga bo'lgan qiziqish turli millat vakillari orasida yuqori bo'lgan. O'zbek bolalari bilan bir qatorda, o'sha davrda mintaqada istiqomat qilgan ukrain, rus, tatar va boshqa millat farzandlari ham ushbu maktablarda bilim olgan. Ta'limning ikki tilda – mahalliy o'zbek tilida va rus tilida olib borilishi esa turli millat vakillarining o'zaro integratsiyalashuviga xizmat qilgan. Xususan, 1922-yilda Buxoro viloyatining Qiziltepa tumanida tug'ilgan Latofat buvi Arslonova o'rta maktabni muvaffaqiyatli tamomlagach, o'z bilimni yanada oshirish maqsadida Samarqand pedagogika bilim yurtida tahsil olgan. Samieva Rafiqaning xotiralariga ko'ra, uning 1929-yilda ijtimoiy kelib chiqishi tufayli Denov tumanining Hazorbog' qishlog'iga surgun qilinishi uning hayotida keskin burilish yasagan, ammo u shu qishloq maktabida yosh avlodga bilim berishdek mas'uliyatli vazifani ado etgan. Bu kabi misollar o'sha davrda ta'limning naqadar muhim ahamiyatga ega bo'lganligini va turli taqdirlar uning bilan qanday bog'langanligini ko'rsatadi.

1930-yilda Jarqo'rg'on tumanidagi Surxon sovxozida mahalliy ziyoli va ma'rifatparvar Ahmadjonovning faol ishtiroki va tashabbusi bilan qisqa muddatda, jamoatchilik yordami – hashar orqali boshlang'ich maktab binosi bunyod etildi. 1937-yilga kelib, o'quvchilar sonining ortishi va ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida maktab 7 yillik o'rta maktabga aylantirildi. Maktabda jami 154 nafar o'g'il-qiz bilim olardi. Mintaqada turli millat vakillari istiqomat qilganligi bois, o'quvchilarning tillarini hisobga olgan holda o'zbek va rus tillarida alohida sinflar tashkil etildi. Maktabning tashkil etilishida va rivojlanishida muhim rol o'ynagan birinchi direktor Novikova bo'ldi, unga dastlabki yillarda Bo'riyev va Ya.Fozilov kabi fidoyi o'qituvchilar hamrohlik qilishdi[2].

1930-1931 o'quv yiliga oid tarixiy hujjatlarda Surxon vohasidagi "Qorakamar", "Boldir" va "Manguzar" qishloq kengashlariga bo'ysungan ta'lim muassasalarining

infratuzilmasi nihoyatda nochor ahvolda bo'lganligi qayd etilgan. Ushbu qishloq maktablari atigi ikki xonadan iborat bo'lgan. Ularning tashqi ko'rinishi esa mahalliy aholining turmush tarzini aks ettirgan holda, oddiy, past va asosan loydan qurilgan uylarga o'xshardi. Qish oylarida yog'ingarchilik ko'p bo'lganligi sababli, maktablarning yaroqsiz tomalaridan suv doimiy ravishda tomchilab turishi o'quv jarayoniga jiddiy xalaqit qilardi[3].

Keyinchalik Surxon vohasining olis hududlarida ham ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida maktablar qurishga kirishildi. Misol uchun, Denov tumanidagi "Sina" va "Qorliq" qishloq kengashlariga markaziy byudjetdan jami 119 ming rubl mablag' o'tkazildi. Ushbu moliyaviy resurslarning asosiy qismi – 79 ming rubli aynan yangi maktab binolarini loyihalashtirish va qurish ishlariga sarflandi[4]. Denov tumani markazida madaniy-maishiy muassasalar uchun tuman byudjetidan 50 ming rubl miqdorida mablag' ajratildi.

Surxondaryo viloyatida faoliyat ko'rsatayotgan tojik maktablarining aksariyati o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan tojik tilidagi adabiyotlar bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi aniqlangach, bu muammo boshqa milliy maktablarda ham kuzatilayotganligi ma'lum bo'ldi. Vaziyatning jiddiyligini anglagan okrug xalq ta'limi bo'limi, mahalliy partiya va komsomol tashkilotlari ushbu dolzarb masalani hal etish uchun respublika hukumatiga rasmiy murojaat qilib, zarur adabiyotlar bilan ta'minlashda amaliy yordam ko'rsatishni so'radilar. Bundan tashqari, o'zbekistonlik tojik o'quvchilarining ona tilidagi adabiyotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida Tojikiston avtonom respublikasining tegishli tashkilotlariga ham kitoblar bilan ta'minlash yuzasidan so'rovnomalar yuborildi[5].

1930-yillarning boshlarida Surxon vohasida amalga oshirilgan majburiy ko'chirish va quloqlashtirish siyosati mintaqaning demografik manzarasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bir qator respublika viloyatlari, jumladan, Andijon, Farg'ona va Buxoro viloyatlaridan minglab aholi Denov tumaniga

ko'chirib keltirildi. Bu migratsiya oqimi yangi kelganlarning farzandlarini o'qitish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy infratuzilmani yaratish masalasini kun tartibiga qo'ydi. Shunga ko'ra, 1930-yilda Denov tumanining "Bobotog'", "Yangiobod", "Sina" va "Hazorbog'" kabi yirik qishloqlarida, shuningdek, "G'alaba" kolxozi tasarrufidagi "Kuyovsuv" va "Anbarsoy" qishloqlarida sovet hokimiyatining bevosita ko'magi bilan yangi boshlang'ich maktablar tashkil etildi.

1935-yilning yanvar oyida O'zbekiston SSR sovetlarining beshinchi syezdi ta'lim sohasida muhim qaror qabul qildi. Unga ko'ra, respublika Xalq Komissarlar Sovetiga 8 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan barcha bolalarni majburiy yetti yillik ta'lim bilan qamrab olish vazifasi qo'yildi hamda shahar va qishloq joylarida zamonaviy maktab binolarini barpo etish bo'yicha keng qamrovli dastur ishlab chiqish zarurligi ta'kidlandi. Ushbu strategik ahamiyatga molik masala 1936-yil 17-dekabrda Surxondaryo okrug ijroiya qo'mitasining sessiyasida batafsil muhokama qilindi va ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan bir qator aniq chora-tadbirlar belgilandi. Qabul qilingan qarorlar ijrosi natijasida okrugning turli shahar va qishloqlarida yangi maktab binolarining qurilishi jadal sur'atlarda boshlandi. 1937-yilda Termiz shahridagi "Pravda" gazetasi sharafiga nomlangan 2-sonli o'rta maktab uchun zamonaviy, ikki qavatli o'quv binosi bunyod etildi, bu esa Surxondaryo viloyatida qurilgan ilk ikki qavatli maktab inshooti sifatida tarixga kirdi. O'sha yili Jarqo'rg'on tumanining Kakaydi qishloq soveti hududidagi "Pravda" gazetasi nomidagi maktab qoshida Changoyoq qishlog'ida (hozirgi Qahramon

mahallasi) ikkita boshlang'ich sinf o'z faoliyatini boshladi, ularning har birida 24 nafardan o'quvchi bilim oldi. Bu sinflarda Po'lat Do'lanov va Hasan Tursunqulov kabi tajribali pedagoglar yosh avlodga saboq berishdi. 1930-yillar davomida "Mehnat-rohat" kolxozida beshta boshlang'ich maktab faoliyat yuritgan bo'lib, 1926-1940-yillar oralig'ida ushbu ta'lim muassasalarida jami 630 nafar o'quvchi tahsil oldi[6].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, 1920-1930-yillarda Surxon vohasida sovet hokimiyatining ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan faol siyosati sezilarli natijalarga olib keldi. Bolsheviklarning aholi savodxonligini oshirish, kommunistik mafkurani singdirish, targ'ibotni kengaytirish va milliy ozchiliklar e'tiborini qozonish kabi strategik maqsadlari ta'lim tizimida tub o'zgarishlarga zamin yaratdi.

Chorizm davrida o'ta past darajada bo'lgan savodxonlik ko'rsatkichlari qisqa vaqt ichida keskin o'sib, 80 foizga yaqinlashdi. Bu o'zgarishlar oson kechmadi, buning uchun og'ir sharoitlarda yangi maktablar tashkil etish, ko'chib kelgan aholi bolalarini ta'lim bilan ta'minlash, moddiy-texnik bazani yaxshilash va o'qituvchi kadrlarining yetishmasligi kabi muammolarni hal etish talab qilindi.

Shunga qaramay, qishloqlarda hashar yo'li bilan maktablar qurilishi, mavjud maktablarning kengaytirilishi va yangi o'quv binolarining barpo etilishi ta'lim tizimining rivojlanishiga muhim hissa qo'shdi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O'z MA, 50-fond, 1-ro'yxat, 11-ish, 35-varaq.
2. Normatov N. Surxonda bir maktab bor. –Toshkent: San'at, 2007. –B. 17.
3. O'z MA, R-94-jamg'arma, 5-ro'yxat, 655-ish, 4-varaq.
4. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, Denov tuman bo'limi, 6-jamg'arma, 1-ro'yxat, 525-ish, 83-varaq.
5. Surxondaryoviloyati davlat arxivi, 89-jamg'arma, 1-ro'yxat, 80-ish, 57-varaq.
6. Tursunov S., va boshqalar. Jarqo'rg'on tarixidan lavhalar. –B. 74.